

HURUFİLİĞİN DİNİ VE İDEOLOJİK BOYUTLARI VE SEYYİD İMADÜ'D-DİN NESİMİ

Prof. Dr. Aygün ATTAR*

“Huruf sözcüğü Arapça “harften türetilmiştir. Buda dilimizde “ses” karşılığını vermektedir. Harf veya ses, bir şeyi söyler ve yazarken dilde şekil alan kelime biçiminin parçalarını oluşturmaktadır. Derinlemesine düşünüldüğünde bu eylem kendi içinde birçok simgesel öğeyi beslemektedir. Dili bir araç olarak düşündüğümüzde fonksiyon olarak yaşamın her sahasına yansımıştır. İnsanlar arası dayanışma, düşünce, fikir, bütün yapıp etmeler, neredeyse hayatımızdaki, her şey birer kelime bütünleriyle yansıtılmaktadır. İşte bu kelimelere can veren şey harflerdir. Bu bakımdan harf kendinde bir simgeselliği barındırmaktadır. Günümüzde bile kendi mistik öğretilerini “harflere” ve “sayılara” dayandıran birçok felsefi akımlar bulunmaktadır. Son yıllarda gerek Batı’da ve bunun da bir yansıması olarak ülkemizde “gizemli sayılar” ve “harfler” üzerine onlarca şey yazıldı ve çizildi. Bu tarz düşüncüler insanlık için yeni değildir. Ancak insan hafızası unutmaya eğilimli olduğundan bir kuşak önce yaşanmış olanları yeni keşfetmişçesine tekrar ve tekrar kendi dönemine taşımaya başlar. “Hurufilik” adını alan akımda böyledir. Bu ad altında tarih sahnesine çıkışı XIV. Yüzyıl olmasına karşılık kökleri oldukça eskilere dayanmaktadır. Ancak yeni şekiller ve anlamlar kazanarak İslam dünyası içinde de kendince yer edinen izlerini günümüze kadar sürdürmüştür. Dolayısıyla curada da kısaca değineceğimiz gibi, Hurufilik akımına kendi dönemine özgü bir düşünce ve anlayış olarak bakmamız doğru olmayacaktır.

Bakış Açısı

Hurufilik konusuna nasıl bakılması gerektiği uzun zamandan beri tarihçilerin, edebiyatçıların ve din araştırmacılarının gündeminde yer almaktadır. İslam din araştırmacıları bunu bir “delalet” veya “sapma”, yani din dışı bir akım olarak değerlendirmektedirler. Bu konuda bir takım dini ve mezhep gerekçeleri de bulunmaktadır. Bazı ılımlı görüşler ise dini cihetten yanlışlıklarını ortaya koyarak eleştirirlerini bu yönde sunmaktadır. Ama olumlu yönde kabul edilen tarafları da bulunmaktadır. Örneğin, Kur’an yazısının kutsallığı yönünde Hurufilerin büyük rolünün olduğu belirtilmektedir. Din araştırmacılarının bu görüşü içinde mezhep kimliği açısından olaya bakanlar arasında sabit görüş bulunmaz. Aşırı Sünni ve Şii

* Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı.

görüş Hurufiliği tümünden “sapma” olarak görmektedir. Buna karşılık Hurufiliği en iyi biçimde özümseyen mezhebi kimlik Alevilik’tir. Nitekim Alevi inancında Nesimi’ye “Seyit”, “şehit”, “derisi soyulmuş şehit” gibi atıflar Hurufiliğe duyulan bağlılıktan ileri gelmektedir. Nesimi’yi edebiyat çevresine tanıtan kesim de bu kes, m olsa gerek. Nitekim Hurufilik görüşü edebiyatta yoğunluklu olarak Nesimi kimliği üzerinde odaklanmıştır. Konuya ilişkin tarihçilerin görüşü ise çeşitlilik arz etmektedir. Burada genel anlamda iki görüşe dikkat çekilmelidir: araştırmacı tarihçiliğin bakış açısı ve ideolojik tarihçiliğin bakış açısı. Birinciler, Hurufiliği tarihi kimlik içinde irdeleyenlerken, ikinciler bu akımdan bazı toplumsal ve ideolojik sonuçlar çıkartmışlardır. Batı tarihçiliği birincisine, Sovyet tarihçiliği ise ikincisine bir örnektir. Örneğin, Batı tarihçiliğinde Hurufiliğin dönemin sosyolojik ve siyasal gerekçeleri üzerinde neşet ettiğine vurgu yapılırken, Sovyet tarihçiliğinde Hurufilik işgalciler karşı bir halk ayaklanması olarak gösterilmiştir. Bunun yanı sıra Hurufilik konusunda iki yerelleşmiş görüş daha bulunmaktadır. Buna örnek olarak Azerbaycan tarihçiliğinin bakış açısı gösterilmektedir. Azerbaycan tarihçiliğinde Hurufilik Azerbaycan’a has bir fikri, ideolojik ve siyasal akım olarak gösterilmektedir. Son dönemlerde bazı Kürt İdeolog tarihçileri Hurufiliği Kürt kimliği içinde görmeye çalışmaktadırlar. Bütün bu görüşler, konuya yönelecek bakış açımızı belirlemekte bir sürü güçlükler ortaya çıkartmaktadır. Dolayısıyla, Hurufilik konusunda net bir görüş ortaya koymak zor olmaktan öte imkânsızdır¹. İşte bizde bu hususu dikkate alarak belli ölçüde bilgilerin bize sunduğu açıklamaların izinden giderek, tarihsel bir yöntem takip edeceğiz.

Eski Öğretilerde Harflerin Kutsallığı

Eski Mısır mitolojisinde yaz; Tanrının elçisi olarak insanlar arasında görevlendirilen Thoth tarafından keşfedilmiştir. Thoth, yazıyı insanlara Tanrının lütfü olarak getirmiştir. Bu zaman içinde bir kutsal inanca dönüşmüş, Thoth’da Mısırlıların nazarında Tanrı vasfı kazanmıştır. İşte yazıya ilişkin en eski inanış bu biçimde başlar. Bilindiği gibi, Mısır en eski yazı örneklerinin keşfedildiği iki coğrafyadan biridir. Diğeri İse Eski Mezopotamya olmuştur.

Bir sonraki kültür kuşağında yazının geniş kullanımı yanında Tanrı Thoth’da isim ve şekil değiştirerek yaşamaya başladı. Yunan mitolojisinde Hermes olarak karşımıza çıkan bu kimlik, Hint’te Merkür ve kimi zaman da Buda’nın ta kendisi oldu. İlkel İskandinavya toplulukları arasına kadar uzanan bu inanç, bölge toplumlarının dinsel düşüncesinde Tanrı Odin olarak kendine simgesel bir değer edindi. Kültürel kaynaşmalar sonucunda Thoth kimliği İslam’da İdris ve Hızır’da bütünleşti².

Bu düşünce ve inanç toplum katmanlarında geniş yer edinmiştir. Osmanlı müverrihlerinden Ahmed Efendi Taşköprü-zade, Mısır mitolojisinin bu ünlü isminin Hermesü’l-Heramis adını aldığını ve Yunanlıların ona “Ermiş” dediğini belirtmektedir³. Hermes’in veya daha doğrusu Thoth’ın İslam inancında İdris’e dönüşümündeki başlıca gerekçe ise Arapça’da İdris adının anlamına dayandırılmıştır. Bilindiği gibi, Arapça İdris sözcüğü